

Trebamo dokolice!

Boršić, Luka

Source / Izvornik: **Latina et Graeca, 2002, 2, 99 - 132**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:040530>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Luka Boršić

Trebamo dokolice!**ANTIČKI POZIV NA POTPUNJI ŽIVOT****Uvod**

Dokolica je riječ koja u meni nikad nije pobudila veće poštovanje kao što neke druge riječi pobuđuju već samim svojim zvukom (a što je drugo “zvuk riječi” nego prvi dosluh i susret s etimologijom?!) – to je naizgled blijeda riječ u hrvatskome jeziku. Pogledajmo etimologiju:

*dokolica*¹ - upitna zamjenica *kb* + lokativni nastavak *-li* > *-le* (od toga je i “*dokle*”); *kb* *le* u prijevornoj punini kao prilog *kole* > *koli* označava “primicanje kraju vremena”; s prijedlogom *do-* i imeničkim sufiksom *-ica* postaje imenica (otprilike sa značenjem “mnoštvo vremena”).

Osvrnimo se sad na latinski i grčki, da li ćemo tamo naći nešto zanimljivije?

*otium*² < *avetiom* < ie. *awe-* (od toga i grč. - “ljubavnik”), skr. *avati* (“on se raduje”); srodno s lat. *ave* (“budi zdrav”); dakle: “razdoblje zdravlja, veselja”.

$\sigma\chi\omicron\lambda\acute{\eta}$ ³ < ie. *segh-*/*sgh-*, skr. *sahah*; dakle: “suzdržavanje (od posla)”. Neki na to nadovezuju i got. *sigis*, njem. *Sieg* (“pobjeda”), drugi u to ne vjeruju.

Probajmo se, dakle, domisliti, ako je to moguće, što je Grk, a što Rimljanin mislio kad je rekao, $\sigma\chi\omicron\lambda\acute{\eta}$ /*otium*, ima li to ikakve veze s našom “*dokolicom*”? A već i letimičan pogled u latinske poslovice i citate dade nam naslutiti posebno i časno mjesto, koje je *dokolica* zauzimala:

Otia corpus alunt, animus quoque pascitur illis. (Ov., *Ex Ponto*, 1. 4. 21.) /*Dokolica goji tijelo, a i duša se njome hrani.*/

Otio qui nescit uti plus negoti habet, quam cum est negotium in negotio. (Enije, *Ifigenija*, kod Gelija, 19. 10. 12.) /*Tko ne zna rabiti dokolicu ima više posla nego kad ima posla u zaposlenosti.*/

¹ P. Skok, *Etimologijski rječnik*, II. sv. str. 113-114

² Menge-Göthling, *Großwörterbuch Lateinisch-Deutsch*: *otium*, *avev*.

³ *ibidem*

Ali isti ti ljudi, a i neke druge poslovice govore sasvim suprotno:

*Cernis ut ignavum corrumpunt otia corpus,
Ut capiant vitium, ni moveantur, aquae.* (Ov., *Ex Ponto*, 1. 4. 21.)

*/Vidiš da dokolica kvari tromo tijelo kao što poprima mane voda koja se
nikad ne kreće./*

Otioso in otio animus nescit, quid velit. (Enije, *Ifigenija*, kod Gelija, 19. 10. 12.)

/U dokonoj dokolici duša ne zna što bi htjela./

Ili još radikalnije:

Mens otiosa nihil boni parit. */Dokon duh ništa dobra ne rada./*

Otia dant vitia. */Dokolice donose mâne./*

Otium pulvinar Satanae. */Dokolica je uzglavlje sotone./*

Odakle takve crno-bijele suprotnosti? Kakva je ta dokolica, koja uvodi ljude u takva potpuna proturječja? Da li su to dvije dokolice ili dva lica jedne te iste kolajne? Probat ćemo nešto o tome reći. Ako nam neće uspjeti odgovoriti na ta pitanja, jer sumnjamo da se na njih može odgovoriti, kako je za nekoga dokolica jedna od najvećih intimnosti, a "koliko ljudi toliko čudi", možda ćemo ipak pronaći nešto što bi bio poticaj oplemenjivanju našeg vremena kojeg zovemo dokolicom. Usprkos našem ushitrenom svijetu, čiji se ORBIS FORTUNAE okreće sve brže i brže, teško mi je povjerovati da se onaj tko iz sata u sat juri s jednog posla na drugi, tko ama baš nikad nema slobodna vremena, bavi nečim posebnim ili pametnim; takav više slični na svojevrstnog životnog invalida jer on, ako postoji, lišen je nečega, njemu nešto manjka, on je bez nečega, takva je možda bolje izbjegavati jer on jednostavno "nema vremena". No, podsjetimo se Bücherovih riječi: (*Dantons Tod*, II čin.)

Camille: Rasch, Danton, wir haben keine Zeit zu verlieren!

Danton: Aber die Zeit verliert uns.

/Camille: Hitro, Danton, ne možemo gubiti vrijeme!

Danton: Ali vrijeme gubi nas./

1. GRČKA

Životno ispunjenje i samoostvarenje čovjeka

Što je dokolica? Tako pitati zapravo znači: što je bio sadržaj preciznoga grčkog pojma, koji je prvo utjecao u latinski pojam "*otium*" i naposljetku u naš pojam "*dokolica*"? Pri tom ne pomaže mnogo ako naš leksik prevede grčku i latinsku riječ *otium* našom rječju dokolica: ova je dokolica, upravo kao i *otium*, nova posuda: budući da je već dvaput pretočeno, jednom iz grčkoga u latinski, a zatim iz latinskoga u hrvatski, sadržaj jest i ostaje grčki. Želimo li pak znati što je ta dokolica i kakvo staro i dostojno poštovanja vino ovaj ne baš mladi mijeh obuhvaća, moramo se vratiti unatrag na izvore: na ovu zvučnu grčku riječ i izoštreni Aristotelov pojam.

Bacimo prvo kratak pogled na znakovit odnos između pozitivnog pojma, *dokolica* - koji već preko latinske "*schola*" tako snažno nastavlja živjeti u našoj školi - i od njega odvojenog negativnog pojma, *ne-dokolica*, ako hoćemo prema grčkoj negaciji napraviti riječ jasnoći za volju. To bi se moglo na prvi pogled činiti kao izvanjskost, ali ona ne samo da nije slučajna, već je čak vrlo značajna za grčko razumijevanje stvari, time i riječi: dok mi na hrvatskome suprotstavljamo odgovarajuće pojmove "radnog vremena" i "slobodnog vremena" - a to ovdje znači "vrijeme bez posla", "besposleno vrijeme" - stoji grčka, *dokolica*, kao suprotnost *ne-dokolici*, "vremena bez dokolice", "ne-dokona vremena". Pripadnome glagolu, "*dokoniti*" suprotstavlja se, "*nedokoniti*". Isti odnos obiju pojmova susrećemo u latinskome, gdje pozitivni pojam *otium* stoji nasuprot negativnom pojmu *negotium*, upravo "negirana, zanijekana dokolica". Drukčije od nas danas vidjeli su Grci i zatim njima u slijedu Rimljani položaj, *otium*, dokolice kao primarnu danost, a, *negotium*, ne-doklicu samo kao njoj nasuprotnu izvedenicu, negaciju; drukčije od današnjeg mišljenja misao antike ne polazi u ovom odnosu bez "posla" nego od "dokolice" tj., rekli bismo danas, "slobodnog vremena" i dolazi zatim do "ne-dokolice koja uskraćuje dokolicu", tj. do "posla" - i to se već pri početku čini bitnim, ako ne i ključnim odmakom antičkog razmišljanja s sobzirom na današnji vrijednosni sustav.

Sad ponajprije treba objasniti odnos aristotelске dokolice i našeg slobodnog vremena. Već i sama okolnost da je od dokone grčke tokom stoljeća i tisućljeća mogla nastati naša *škola* dade nam posumnjati da ponaosob stara "dokolica" i novo "slobodno vrijeme" mogu imati puno zajedničkoga, a i visokovrijedan položaj ljudskog životnog cilja, kojeg Aristotel raspoznaje u dokolici, upravo nam zabranjuje usporediti grčku dokolicu s našim slobodnim vremenom bez daljega. Zapravo, otkriva se zajedništvo antičkog i modernog pojma u negativnom gdje se oba suprotstavljaju nužnome za zadovoljenje izvanjskih životnih potreba, ne-dokolici odnosno zaposlenosti.

O uzajamnom odnosu antičkog pojmovnog para i , *otium* i *negotium* na jednoj strani i modernog pojmovnog para "posao" i "slobodno vrijeme" na drugoj moralo bi se još štošta objasniti: toliko nam je, naime, mnogo oduzeto od značenja da ne možemo sasvim usporediti i *otium* s dokolicom i i *negotium* s poslom - antičko nam je očiste tim zanimljivije buduću da se od modernog prilično razlikuje.

Izgleda da je na putu od grčkoga *polisa* do glavnoga grada Rimske države dokolica doživjela dubinsku promjenu: radi se tu, naime, o različitim očištima, s kojih Grci i Rimljani nastupaju. Grci ne nastoje čovjeka shvatiti neovisno od rada, on je za njih prvenstveno *homo faber*, on sam sebe oblikuje radom, on dokolicu ispunjava, recimo apsurdno, radom, ali drukčijim od onoga u ne-dokolici. Poslužimo se načas Hegelovim trostupnjevanjem: čovjek, koji sebe doživljava kao subjekt, pretvara stvari u objekte svojom sposobnošću opredmećivanja. Put od subjekta k objektu je rad. Kod nerazumnih bića nagoni i ostvarenja (užici) su u kratkome spoju. Kod čovjeka između njih je rad. S druge pak strane rad i govor, koji su istoga podrijetla i u svojoj bitnosti identični, skreću čovjekovu pažnju sa sebe samoga. Dokolica je pak ta koja čovjeka usmjeruje i ispravlja; ona ga, tako reći, udaljava od sebe sama, ona ga otkida od neprestanog prezasićenog kruženja oko sebe, ali ne tako da se on izgubi u bespućima prezaposlenosti, već tako da mu izdaleka usmjeri pogled na sebe, da ga vrati sebi na jedan usmjereniji i dublji način. Trostupnjevanje subjekt-objekt-rad, dakle, prema grčkom mišljenju ne može ispuniti ljudsku egzistenciju; tu je još dokolica, kao protuteža rada, koja skuplja radom razlomljene komadiće ljudskog postojanja i sastavlja ih u jednu širu i sveobuhvatniju sliku. Radom čovjek sasječe svoju egzistenciju na sitne dijelove, on se gotovo isključivo, danas pogotovo, okreće jednom vidu postojanja, jednom vidu ispunjenja; dokolica je ta koja mu usmjeravanjem i ispravljanjem svrće pogled na cjelinu. Rimljani pak svoja razmišljanja u dokolici grade na takvim čvrstim i postojanim grčkim temeljima: oni se udaljuju od grčkog sukoba rad-dokolica (taj sukob određuje grčke poglede na dokolicu) i oblikuju dokolicu prvenstveno kao uvid u svijet, pogled na jedinstvo kozmosa, a to iziskuje možda više napora i rada nego što to grčka dokolica svojim zahtjevima postavlja pred čovjeka: buduću da svijet nije moguće spoznati poznavanjem svih zakona koji u njemu vladaju, mora se pribjeći drugim načinima uvida u svijet. Tu dokolica nije više samo put i usmjerenje već smisao.

Očito vredniji položaj naslućuje se već i u pozitivnom određenju te riječi. Možda to izgleda nerazumljivim ako se može, zbog jednakosti pozitivnog određenja i posla, zaključiti da je posao naspram slobodnog vremena vredniji. Ocijena se posla-rada mijenjala drukčijim shvaćanjem života, drukčijim vrednovanjem života, uz kojeg je rad uvijek bio povezan. Ovo se, naime, unakrsno prepliće:

Vidljiv je dvojaki odnos dokolice, kad se razumije kao slobodno vrijeme, sa . Jedan je onaj koji ih povezuje: suprotnost nužnome; drugi je onaj koji ih razdvaja povezujući naizgled potpune suprotnosti: slobodno vrijeme i , a taj je odnos negativno određenje. To da slobodno vrijeme nosi u sebi opreku pozitivnome, kao da se nazire i u činjenici da slobodno vrijeme zaista dolazi tek nakon radnog, negacija je radnog. Razlika je, dakle, u vrijednosti po sebi koju nosi i izvedenoj vrijednosti (negativnoj oznaci, drugotnoj opreci) koja prati slobodno vrijeme; razlika je u prisustvu nečega – ima se vrijeme oslobođeno nužnosti, i odsustvu nečega – nema rada. Dakako da ovaj rad treba povezati s onim koji lišava životnih nužnosti, ili se u njima gubi ukoliko ne biva radi dokolice.

Istost je, s druge strane, možda samo naizgled, ali ipak uvjerljivije važna, i stoga jača od razlike njihovog "statusnog porijekla"; istost je u suprotstavljanju nužnom.

Možda nam i ovakvo formalno razmatranje može dobro doći.

ARISTOTELOVA DEFINICIJA DOKOLICE I NE-DOKOLICE

Prvu knjigu "*Metafizike*" Aristotel započinje gotovo mistično – pitanjem, parafrazom, zašto ljudi najviše vole gledanje. *Uzrok je tomu što od svih sjetila ono nam najviše omogućuje spoznaju i pokazuje mnoge razlike*, kaže i začima gradnju hijerarhične piramide misaonog sustava, u čijoj je bazi spoznaja, zatim iskustvo, umijeće (*umijeće postaje kad od mnogih pomisli stečenih iskustvom nastane jedna opća pretpostavka o sličnim stvarima*) i, naposljetku, mudrost. Na ključnom mjestu on razdvaja umijeća za životne potreštine i one druge, za zabavu. I, kad konačno dolazi do toga da ona treća umijeća, koja nisu niti poradi korisnosti niti za zabavu, i koja krune njegov filozofski sustav - mudrost, sasvim iznenada uvodi u igru dokolicu:

Stoga su se vjerojatno onomu tko je prvi pronašao neko umijeće, a izvan zajedničkih sjetilnosti, ljudi divili ne samo zbog toga što je koristan koji od tih pronalazaka nego kao onomu tko je mudar i izvorsniji od ostalih. I što se otkrivalo više umijeća, bilo za životne potreštine bilo za zabavu, sve su se više ovi drugi smatrali mudrijima negoli prvi, zbog toga što njihova znanja nisu bila poradi korisnosti. I kad su sva takva već bila zasnovana, iznađene su znanosti što nisu poradi užitka ni poradi životnih potreština i to prvo na mjestima gdje bijaše dokolice. Zbog toga su matematička umijeća nastala prvo u egiptu, jer tu svećeničkom staležu bijaše dopuštena dokolica.⁴

Potom nastavlja o mudrosti ne vraćajući se više na temu dokolice, ostavlja je nerazjašnjenom kao da je to nešto o čemu svatko zna. Začudno s obzirom na to

⁴ Aristotel: *Metafizika*, 981 12-25, Globus, Zagreb, 1988, prijevod: T. Ladan

da joj daje tako časnno mjesto okoliša mudrosti, uvjeta filozofija. Za razliku od toga mjesta u "Metafizici", gdje dokolica ima funkciju u filozofskome sustavu, Aristotel se vraća na dokolicu u "Politici" – ali ovaj put na gotovo sasvim drukčiju dokolicu – političnu dokolicu, dokolicu u službi idealnog društvenog uređenja.

Okrenemo li se sad Aristotelovoj "Politici", u filozofskoj radionici kojega su mnogi drugi osnovni pojmovi grčkog razmišljanja, kao i naša dokolica, dobili svoj oštri i jasni oblik, pronaći ćemo u njegovim određenjima dokolice i ne-dokolice potpunije potvrđen odnos među pojmovima koji je već proistekao iz jezika, a čak će ga i nadići. Aristotel priznaje prednost dokolice nad ne-dokolicom; u dokolici, vremenu oslobođenom svake obveze, koje čovjek ima za sebe, on razaznaje najviši cilj i pravi smisao ljudskog život; u ne-dokolici, vremenu zaposjednutom mnoštvom obveza, u kojem čovjek ne dolazi k sebi, vidi nužne pretpostavke, izriekom: *condicio sine qua non*. On višestruko obuhvaća ovaj osnovni odnos kakvoća jednostavnom formulom: "nismo dokoni da bismo bili dokoni", "ne dokonimo da bismo dokonili". K tome u objema zadnjim knjigama "Politike" postavio je Aristotel tako razumijevanu dokolicu i ne-dokolicu u jasne pojmovne odnose: u 7. knjizi na sljedeći način uvodi dokolicu u razgovor o najboljim građanima i najboljoj državi:

*A dijeli se i cio život na zaposlenost i dokolicu, na rat i mir, i od djelatnosti jednima su cilj nužnosti i korisnosti, drugima pak stvari koje su lijepe. A o tim stvarima mora biti isti izbor kao i u dijelova duše i njihovim činidbama, jer rat biva radi mira, zaposlenost radi dokolice, a nužnosti i korisnosti radi stvari koje su lijepe.*⁵

Karakteristični aristotelovski pojmovni ustroj upravo matematičke jasnoće i točnosti: dokolica i ne-dokolica u životu pojedinog čovjeka postavljaju se u gotovo isti odnos kao mir i rat u životu državne zajednice; dokolica i mir su podređeni lijepome, koje kao takvo sadrži svoju vrijednost samo u sebi, dok ne-dokolica i rat nužnome i svrhovitome, koje svoju vrijednost pronalazi izvan sebe, upravo u lijepome. Između obiju vrsta postoji teleološki položajni odnos cilja i smisla, radi kojega živimo, najvišeg ljudskog životnog ispunjenja i za to nužne pretpostavke, *condicio sine qua non*, nužnog životnog uzdržavanja. U ovom položajnom odnosu, orijentiranom k cilju, obje strane imaju različitu prednost već ovisno s kojeg se očista stvari promatraju: dokolica, pak, i mir imaju unutar toga prvi, viši položaj kao životni cilj, dok se pritom ne-dokolica i rat moraju prvo savladati kao nužne pretpostavke. Ako se prvo ne sprovede nužno, ne može se ostvariti niti lijepo.

Svakako, ne samo životno potrebno, kao ponajprije zadovoljenje svih izvanjskih životnih potreba, počem od prehrane, udomaćenja i odijevanja, nego i obrana

⁵ Aristotel: *Politika*, 1333 a 30-37, Globus, Zagreb, 1988, prijevod: T. Ladan

od možebitnih izvanjskih prijetnji zbog prirodnih katastrofa ili ratnih agresija mora se savladavati sa značajnim naporima. Također se nikako ne može ovo iskereno i jednostavno nazvano lijepo, ovo svojstveno ljudsko životno ispunjenje i samoostvarenje, samo uživati, već se, štoviše, mora pribaviti naporom, i to ne manjim naporom od onoga kojim se obavlja ne-dokolica. Za razliku od našeg slobodnog vremena, koje se obično razumijeva kao opuštanje i odmor i u tom je okruženju usporedivo s poslom, ova dokolica postavlja ozbiljne zahtjeve pred čovjeka. Kao što opće priznato čovjek treba posebnu naobrazbu za ne-dokolicu i rat tako isto i za dokolicu i mir; i prema položajnom odnosu tih dvaju životnih područja važnija je i ima prednost naobrazba za dokolicu i mir. Stoga u nastavku prije navedenog uvoda u pojam dokolice i njegova sustava odnosa ističe Aristotel još jednom ovaj položajni odnos s posebnom upornošću:

*Sve to mora uzeti u obzir državnik kada donosi zakone, i prema dijelovima duše i prema njihovim činidbama, a još više naprema stvarima koje su bolje i predstavljaju svrhe. A istim načinom (treba imati na umu) i razdiobe ljudskih života i djelatnosti; jer treba biti sposoban raditi i ratovati, ali još više za mir i dokolicu; i treba činiti nužnosti i korisnosti, ali još više stvari koje su lijepe. Tako te u te ciljeve treba odgajati one koji su još djeca, a i (osobe) ostalog uzrasta kojima je potreban odgoj.*⁶

Aristotel se kasnije vraća na to s osobitim pozivom zakonodavcima da, uz tako zvani "tehnički odgoj" za ne-dokolicu i za rat, treba uspostaviti neki tako reći "politički" odgoj za dokolicu i mir. Upravo takvim odgojem za dokolicu i mir, koji on označava kao najvažniju zadaću zakonodavcima, izdiže se država s ove perspektive iznad svoje moguće znanstvene, tehnološke, privredne i vojne snage k nekom stvarno ljudskom društvu. Razgovor o pitanju kojim stvarima treba da ispunimo našu dokolicu u 8. i zadnjoj knjizi Aristotelove "Politike" razjašnjavaju se odnosi:

*Jer danas se ljudi njome (glazbom) bave uglavnom radi užitka, dok je ona izvorno uključena u odgoj zbog toga što sama narav zahtijeva, kako je često rečeno, ne samo da se ispravno poslom bavimo nego i da možemo lijepo uživati u dokolici. Ona je, naime, počelo svih stvari, da to o njoj još jednom kažemo. Ako je pak oboje potrebno, ali je bolje izabrati dokolicu, nego zaposlenost, i dokolica je svrha, valja istražiti što treba činiti u dokolici. Zacijelo ne - baviti se igrom, jer onda bi nam svrha života morala biti igra. No ako je to nemoguće, i ako se igrama treba služiti više među samim poslovima (jer onomu koji se trudi treba otpočinka, a igra je radi otpočinka, dok zaposlenost biva s trudom i naporom), zbog toga igre treba uvoditi u zgodno vrijeme kako bi poslužile kao lijek. Jer takvo je gibanje odlanuće duši, te otpočinak zbog užitka.*⁷

⁶ Aristotel, *Politika*, 1333 a 36-1334 5

⁷ Aristotel: *Politika*, 1337 b 27-44

Misao da bismo naše dokono vrijeme mogli potratiti u opuštajućoj i zabavnoj igri Aristotel oštro odbacuje: igra i zabava ne mogu biti ciljem ljudskog života. Čak i više od toga: čitav sustav odmora i opuštanja kod igre i zabave svrstava Aristotel - na prvi pogled toliko iznenađujuće koliko na drugi pogled jasno - u područje ne-dokolice; nakon napetosti i napora u svom radnom danu čovjek treba opuštanje i odmor da bi obnovio radom iscrpljene snage. Pritom se rabe igra, koja odmara i opušta, i lagana zabava, kao što to liječnikov sin Aristotel zgodno kaže, u svoje terapijske, ljekovite svrhe.

Tek nakon ovakva oporavka tjelesnih i duhovnih snaga, tek nakon ovakve terapije-izjednačavanja koja otpušta napetosti i grčevitosti, počinje dokolica kakva se ovdje razumijeva: ona nije tek naizgled, nego uistinu slobodno vrijeme, koje si je čovjek pribavio nakon posla potrebnog za život i nakon ne manje nužnog odmora, tako reći: čisti dobitak kojeg ne-dokolica ne uskraćuje. Za razliku od našeg slobodnog vremena, koje u našem radnom svijetu nakon sedam- ili osam-satnog radnog dana nužno pripada dobrom dijelu odmora i opuštanja i u svojem je pojmu kao neradno vrijeme, što je jednom već rečeno, izvorno negativno određeno, aristotelaska dokolica izaziva, u ozbiljnosti ovog zahtjeva usporednog s ne-dokolicom, odmorenog i opuštenog čovjeka na nove poslove – sad ne više za nuždu, svrhovita djelovanja, koje je samo *condicio sine qua non*, nego na djelovanje na područja lijepoga, koje mu otvara mogućnost za ljudsko životno ispunjenje i samoostvarenje.

Kako dakle trebamo ispuniti svoju dokolicu? Za Aristotela je najveća ljudska sreća – grčkom rječju – u prvom redu uključena u filozofskim razmatranjima, u *vita contemplativa*, a u drugom redu u političkim poslovima, u *vita activa*. Oba djelovanja, filozofsko - danas bismo možda rekli: znanstveno – napori oko spoznavanja istine i razumijevanja prirode i politički napori oko uspostave ljudskog životnog reda u državnoj zajednici, u antici proizlaze iz toga da je čovjek rasterećen sputavajućih i dugotrajnih briga oko uzdržavanja života, da on ne treba rabiti svoje vrijeme za pribavku životno potrebnoga, nego slobodno može njime baratati – da on, jednom riječju, ima vremena za sebe. U dokolici – jedino i samo njoj – čovjeku je otvorena mogućnost tražiti i naći smisao i cilj svog života i time ljudske sreće, spretnim aristotelovskim, od novijeg vremena opet u modi, izriječkom ostvariti samog sebe. Život u neprestanoj ne-dokolici, koji nikad ne pušta čovjeka iz dnevne, tjedne, godišnje izmjene iscrpljivanja i odmora, napetosti i opuštenosti, koji mu nikad ne dopušta doći – ma koje god ona vrste bila – k sebi samom u ispunjenoj, djelotvornoj dokolici, izgleda nasuprot tome kao život roba: “Rob nema dokolicu”, kaže grčka poslovice.

O ovoj najvišoj svojstvenoj ljudskoj sreći, koja se ima tražiti i pronalaziti u ispunjenoj dokolici, govori Aristotel u nastavku zadnje navedenog teksta još jednom je razdvajajući od užitka igre koja se osniva samo na opuštanju napetosti i grčevitosti:

Čini se dočim kako sama dokolica sadržava i užitak i spretnost i blaženo življenje. A takvo što ne pripada onima koji su zaposleni, nego onima koji su u dokolici. Jer onaj koji je zaposlen, taj je u poslu radi neke svrhe, koju još nije postigao; dok je blaženstvo svrha koja – kako svi ljudi misle – ne biva s bolom, nego s ugodom. Ali ta ugoda nije svima ista, nego je svatko drukčije postavlja prema sebi i svojem stanju. U najboljeg čovjeka ona je najbolja i potječe od najljepših stvari. Tako to je bjelodano kako treba i radi doklice u življenju neke stvari učiti i proučavati, i dok takvi nauči i takve znanosti bivaju radi sebe samih, one što su radi posla samo su nužne i bivaju poradi drugih stvari.⁸

“Rob nema dokolicu”: to vrijedi ne samo zato jer on nema slobodnog vremena, nego zato jer on nema nikakvu izobrazbu za dokolicu. Dok postoje manjevrijedni zabavni užici, kod kojih se mi opuštamo i oslobađamo od napora za nužne životne potrebe, bez daljnega svatko sebe – užitak počiva jednostavno na čistom razrješenju napetosti – postavlja aristotelovska dokolica, kao i ne-dokolica, svoje vlastite zahtjeve na čovjeka: iz toga jasno slijedi da mi ne samo za ne-dokolicu nego i za dokolicu u našem životu moramo nešto naučiti i za nju se izgraditi. Za razliku od izgradnje za ne-dokolicu, koja pripada području nužnoga i nalazi svoj cilj izvan sebe, izgradnja za dokolicu, koja pripada području lijepoga, ima svoj cilj u sebi. “A tražiti svugdje korisninu”, objašnjava dalje Aristotel u istom poglavlju, “još najmanje dolikuje velikodušnima i slobodnjacima.”

Ovo ponovno nastojanje oko posebne i napredne izgradnje za dokolicu vodi nas natrag u 7. knjigu “*Politike*”. U nastavku na navedeni uvod o dokolici i ne-dokolici, u razgovoru o najboljim pojedincima i najboljem ustroju prikazuje Aristotel glavno i upravo političko značenje izobrazbe za dokolicu i mir i pridaje ovu važnu zadaću zakonodavcu, a time i državnome ustroju: izobraziti građane za život u dokolici i miru. Najoštrijom se kritikom, a ona se u njegovo vrijeme usmjeravala mahom na Spartu, okreće Aristotel protiv politike koja zbog naoružavanja za rat zanemaruje izobrazbu za mir i raspoznaje svoj cilj u zadobijanju i zadržavanju vlasti nad susjednim državama:

Uz to, niti treba državu smatrati blaženom, niti pak hvaliti zakonodavca, jer je uvježbavao građane da svladaju susjede i njima zavladaju; u tome je, naime, velika šteta. Jer bjelodano je kako bi svaki od građana, koji to može, pokušao nekako dočepati se vlasti, da zavlada u vlastitoj državi, za što spartanci optužuju kralja Pauzaniju, iako je inače u velikoj časti. Stoga ni jedno od tri načela i nijedan od tih zakona niti su državnički niti korisni, niti istiniti. Jer iste su stvari najbolje i zasebnički i zajednički, što zakonodavac mora usaditi u duše ljudima.⁹

⁸ Aristotel: *Politika*, 1338 a 1-15

⁹ Aristotel: *Politika*, 1333 b 29-36

Sljedeći završni govor o politici, koja s punim pravom može za sebe svojatati častan naslov mirovne politike, zaključuje, ne timr manje u smislu *condicio sine qua non*, zbiljsku obrambenu politiku budući da je u antici porobljavanje bila sasvim česta sudbina pobijedenih, a “rob nema dokolicu”. Još jadrnije i sramotnije od nemogućnosti države da spriječi porobljavanje vlastitih građana od izvanjskih neprijatelja izgleda naposljetku nedostatak izobrazbe za dokolicu, koji same pobjednike usred najraskošnijeg blagostanja čini robovima:

Jer, da se zakonodavac treba više truditi kako bi zakon o ratu i ostalo zakonodavstvo bili radi dokolice i mira, svjedoče jednako činjenice kao i razlozi. Naime, većina takvih država održavaju se ratujući; a pošto steknu vlast, one propadaju. Jer one u doba mira gube svoju tvrdoću, poput željeza. A krivac je tomu zakonodavac što građane nije naučio živjeti u miru i dokolici.

Budući se čini kako je ista svrha ljudima i zajednički i zasebnički, te ista mora biti odredba najboljeg državnog poretka, bjelodano je kako tu trebaju biti prisutne kreposti koje pripadaju dokolici. Jer, kako se često reklo, svrha je ratu mir, a zaposlenosti - dokolica. Za dokolicu i zabavu korisne su i one kreposti kojima se služimo u dokolici kao i one u zaposlenosti. Trebaju, naime, biti prisutne mnoge životne potreštine, da bi se imala dokolica. Zbog toga država treba biti umjerena, zatim hrabra i izdržljiva jer, prema onoj posloviči “dokolice nema robovima”; i oni koji nisu sposobni hrabro se izložiti pogibelji postaju robovi napadateljima. Hrabrost, dakle, i izdržljivost potrebne su u poslu, a ljubav prema mudrosti u dokolici, dočim umjerenost i pravednost u objema dobima, i osobito onima koji su u miru i dokolici. Rat, naime, prisiljava ljude da budu pravedni i umjereni, a užitak u dobroj sreći te dokolica u miru više ih čini obijesnijima. Mnogo, dakle, treba pravednosti i mnogo umjerenosti onima za koje se čini da im je najbolje i koji uživaju u svemu što usrećuje, koji – ako takvih ima – kako pjesnici kažu, prebivaju na “otočju blaženika”. Jer tima će najviše trebati ljubavi prema mudrosti, umjerenosti i pravednosti, što više budu dokoličarili u izobilju dotičnih dobara. Bjelodano je stoga zašto država koja hoće biti blažena i čestita, mora sudjelovati u tim krepostima. Jer sramotno je ne uzmoći služiti se dobrima, a još više: ne moći se služiti njima u dokolici, nego na poslu i u ratu pokazati se dobrim, a u miru i dokolici živjeti ropški.¹⁰

¹⁰ Aristotel: *Politika*, 1334 a 3-40

2. RIMSKA DOKOLICA

Spašeni i izgubljeni život

Liričar: Horacijevski životni užitak i izvjesnost smrti

Carpe diem, quam minimum credula postero. / Iskoristi dan, čim manje vjerujuć sljedećem./

Ovaj je “*carpe diem*”, poletna latinska krilatica koja se do dan-danas često navodi, “uhvati dan”, ili “iskoristi dan”, ili “raduj se sad” – kao što bi se moglo prevesti – citat iz ključnog stiha Horacijeve ode, sjajno svjetlo koje isijava iz male ali fino izbrušene pjesme. Oda – jedanaesta pjesma prve knjige – jedna je od najzbijenijih i najsažetijih pjesnikovih pjesama, razgovor udvoje između Horacija i neke mlade žene, Leukonoe, međusobna blizina kojih se nježno nagovještava već u prvom stihu lijepim suglasjem. *Vani* zimske oluje uskomešavaju more, lome se morski valovi na stjenovitoj obali; *unutra*, na zaklonjenom, sjede pjesnik i Leukonoa uz vino. U pjesmi govori samo Horacije; u njegovim uzvratnim riječima, prijateljskom opominjanju, zrcali se briga žene: ona je zabrinuta za trajanje ljudskog života, njegovog kao i njezinog, i za trajanje njihovog zajedništva, ona je o tome pitala kaldejca, babilonskog zvjezdoznanca i proroka, i konačno je svoje brige izrekla i pred Horacijem, prijateljem.

*Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem di dederint, Leukonoe, nec Babylonios
Temptaris numeros, ut melius, quiquid erit, pati!
Seu plures hiemes, seu tribuit Iuppiter ultimam,
Quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare
Tyrrhenum. Sapias: vina liques et spatio brevi
Spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invida
Aetas: carpe diem, quam minimum credula postero.¹¹*

*/Nikad ne propitkuj, ne treba znati, koji su meni, koji tebi
Bogovi namijenili kraj, Leukonoe, niti ne iskušavaj
Babilonske brojeve. Bolje je, što god dolazi, otrpjeti!
Bilo da je još mnoge, bilo ovu zadnju Jupiter udijelio zimu,
Koja sad na nasuprotnim grebenima oslabljuje tirensko more.
Znaj: pretači vina i zbog već kratkog razdoblja
Napusti dugačku nadu. Dok se razgovaramo, pobježe nam vrijeme
Zavidno, iskoristi dan, čim manje vjeruj sljedećem./*

¹¹ Horacije: *Ode*, 1, 11

Može li prevodilac ponoviti ovo teško uhvatljivo “*carpe diem*” u našem jeziku “iskoristi dan”. U redu, ako razumijemo ovu korist ne samo u poslovnom smislu, u *negotium*, nego i u smislu dokolice, *otium*, i tad to više nije daleko od parafraze “raduj se sad”. Sama pjesma stavlja pred oči sliku sveobuhvatne, ispunjene dokolice, taj slavljenički životni užitak: k tome pripada zaklonjenost unutra naspram negostoljubivosti vani, vino, nježni boravak udvoje, kao i u ostalim Horacijevim pjesmama, prijateljstvo i društvenost, toliko ljudski, znakovit razgovor. Zabrinutost za budućnost prijeti uništiti užitak sadašnjice; čak i u brizi za užitak života čini se da će Leukonoa izgubiti taj isti životni užitak. Za to vrijedi Horacijevo opominjanje: “*carpe diem*”, “uhvati, uživaj dan!”.

To nipošto ne znači da bi se trebalo odbaciti razmišljanje o smrti, čak štoviše; iz Horacijeva opominjanja da se široko razapeta nada ponovo razreže na kratke dijelove, uživati danas danu današnjicu, a ne pouzdati se u neizvjesno sutra, govori ista svijest o smrtnosti, ograničenosti svega ljudskoga kao i iz brige koju je Leukonoa prikazala Kaldejcu.

Neizrečeno, ali očito nagoviješteno u gundanju starog sijedog starca odaje ovaj umjereni i ograničeni horizont smrti isto to i Horacijeva deveta pjesma prve knjige. Tamo je također vani snijeg i led, a, nasuprot tome, zaklonjena unutrašnjost kod vatre i vina; tamo je također Horacijevo opominjanje, ovaj put usmjereno prema nekom mlađem prijatelju, da potpuno iskusi mladost dok je starost još daleko. Počam od slike ciće zime vodi pjesma u sredini k neuvijeno izraženoj opomeni: ne pitaj što bi možda moglo biti sutra; živi u današnjici i raduj se današnjici – da bi konačno razriješio ozbiljnost ovog prijateljskog, prodornog poziva u vedrini obijesnog ljubavnog poigravanja:¹²

*Vides ut alta stet nive candidum
Soracte nec iam sustineant onus
Silvae laborantes geluque
Flumina constiterint acuto.*

*Dissolve frigus ligna super foco
Large responens atque benignius
Deprome quadrimum Sabina,
O Thaliarche, merum diota.*

*Permitte divis cetera: qui simul
Stravere ventos aequore fervido
Deproeliantes, nec cupressi
Nec veteres agitanturorni.*

¹² Horacije: *Ode*, 1, 9

*Quid sit futurum cras fuge quaerere et
Quem fors dierum cumque dabit, lucro
Adpone, nec dulces amores
Sperne, puer, neque tu choreas,*

*Donec virenti canities abest
Morosa. Nunc et campus et areae
Lenesque sub nocte susurri
Composita repetantur hora,*

*Nunc et latentis proditor intimo
Gratus puellae risus ab angulo
Pignusque dereptum lacertis
Aut digito male pertinaci.*

*/Vidiš kako u visokom snijegu leži svijetli
Sorakte; jedva još podnose težak teret
Grane, a u oštrom su se ledu
Ukočile rijeke.*

*Rastjeraj zimu kod ognjišta obilno
Dodajući drva i dobroćudnije
Donesi četirigodišnjeg vina, Taliarše,
Iz sabinske vaze dvouške.*

*Ostalo prepusti bozima! Tek dok oni ne smire
Zaraćene vjetrove na moru
Žestoko, niti se čempresi
Niti stari jasenovi ne miču.*

*Što će biti sutra, izbjegavaj pitati i
Što god donese sudbina dana, u korist
Navrni, niti slatku ljubav,
Mladiću, ni plesna kola ne preziri,*

*Dok cvateš i daleko ti je mrzovoljnost
Sive kose. Sad i igre i sastanci
I nježna šaptanja u sumrak
Neka započnu u dogovoreni čas,*

*Sad je također smijeh, što izdaje
Djevojku skritu u prisnom kutku, drag
Kao i zalog, otrgnut s nadlaktice
ili prsta što se slabo opire./*

Postavimo pokraj ove pjesme, koja odjekuje tako svijetlo namigujući, još jedno djelo, treću odu iz druge knjige. Već u zadnjem stihu prve kitice, u izriječju "smrtni Delije", nagovještava se sjenovit, ozbiljan, opominjajući završetak pjesme. Svijest o smrti, čime završava oda i u koju se ulijeva, ne znači zanemarivanje životnog užitka, čak štoviše: sjećanje na ograničenost ljudskog života postaje najbolje pokazalo njegove vrijednosti, *memento mori*, "misli na to da ćeš umrijeti" postaje *memento hodie vivere*, "misli na to da danas moraš živjeti". Okružena vrlo živom slikom neizbježive, neumoljive smrti u prvoj i zadnjoj kitici lijepa idila ispunjenog životnog užitka rasprostire se unutar pjesme: ispod sjenovitog drveća, kod potoka, koji živahno žubori, s vinom, mirisnim pomastima i "hitro procvjetalim" ružama; također i ovdje, kao i u prije navedenoj pjesmi, igra skrivača zaljubljenih, svjetlo-ozbiljna slika svakog "carpe diem", "uhvati, uživaj dan", sretna slika ispunjene dokolice:¹³

*Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis
Ab in solenti temperatam
Letitia, moriture Delli,*

*Seu maestus omni tempore vixeris,
Seu te in remoto gramine per dies
Festos reclinatum bearis
Interiore nota Falerni.*

*Quo pinus ingens albaque populus
Umbram hospitem consociare amant
Ramis? Quid obliquo laborat
Lympha fugax trepidare rivo?*

*Huc vina et unguenta et nimium brevis
Flores amoenae ferre iube rosae,
Dum res et aetas et sororum
Fila trium patiuntur atra.*

¹³ Horacije: *Ode*, 2, 3

*Cedes coemptis saltivus et domo
Villaque, flavus quam Tiberis lavit,
Cedes et extractis in altum
Divitiis potietur heres.*

*Divesne prisco natus ab Inacho
Nil interest an pauper et infima
De gente sub Divo moreris,
Victima nil miserantis Orci:*

*Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna serius ocus
Sors exitura et nos in aeternum
Exilium impositura cumbae.*

*/Sjeti se sačuvati ravnodušnost
I u gorim događajima, lišenu isto tako
U dobrim stvarima prekomjerne
Radosti, smrtni Delije.*

*Ili ćeš rastužen živjeti sve vrijeme
Ili ćeš se u udaljenu travu
Izvalivši darivati na blagdane
Osobitim falerinskim vinom.*

*Zašto da mudar bor ili topola
Prave gostoljubivu sjenu spelljanim
Granama? Što da se u zavojitom koritu
Bjegunica voda muči žuboriti?*

*Onamo zapovjedi donijeti vina, pomasti
I odviše kratkotrajne ljupke ruže
Dok to podnose prilike, mladost
I mrka nit triju sestara.*

*Ostavit ćeš kupljenu šumu, kuću i
Ladanje koju oplakuje žuti Tiber.
Umrijet ćeš i nagomilano bogatstvo
Dobit će nasljednik.*

*Nema razlike rodio se bogat kod Inaha
Starog ili ko siromah i bio sa siromasima
Pod vedrim nebom, žrtvom
Češ biti nesmiljenog Orka.*

*Tamo smo svi natjerani, svačija
Se sudbina nade istresena u urni prije
Ili poslije nakrcavajući nas na
Vječno progonstvo čamca.*

FILOZOF: SENEKIN OBRAMBENI GOVOR ZA ŽIVOT OVDJE I SADA

Dum differtur, vita transcurit. /Dok se odugovlači, protrči život./

Propera, Lucili mi, vivere! /Požuri se, moj dragi Lucilije, živjeti!/

Skočimo ovdje preko tri pokoljenja od Horacija, iz Augustova vremena k Neronovu, k Seneki, na ovu uvijek nanovo zanimljivu i duhovno zavodljivu osobu svoga vremena, koja se prelijeva između duha, moći, novaca i ponovo duha. U svojim je zadnjim godinama prije dobrovoljne smrti iznuđene Neronovom voljom, šezdesetih godina stoljeća u svojim šezdesetima napisao Seneka u svojim poznatim "Pismima Luciliju" zbir svog života i razmišljanja. Bijeg života je tema koja polučuje daleke i slobodne zaključke iz ovih više od sto pisama. Sigurno ne slučajna, već vrlo značajna predigra za pisca koji je očekivao zloćudnu spletku iz carske kuće i na kraju zapovijed za samoubojstvo pošto ga je Neron, njegov bivši gojenac, samovoljno i neobazrivo žareći i paleći, bio lišio svakog utjecaja; bijeg životnog vremena i uopće ograničenost ljudskosti ovdje je ne samo *condicio humana* već sasvim posebni Senekin životni uvjet, pod kojim su "Pisma Luciliju" napisana i pod kojim ih moramo čitati i razumijevati.

Seneka nas dočekuje u ovim umjetničkim pismima kao čovjek od riječi koji zna iscrpljivati sažetu izražajnu snagu latinskog jezika u djelotvornim izmjenama zavlačenja i ubrzanja, u iznenadnim okretanjima i otuđenjima misli, u briljantno nabrušenim, paradoksalno oblikovanim zaoštavanjima, ali isto tako, i to upravo u ovom početnom pismu, kao čovjek od djela: barem otkad je Seneka postao, kao odgajatelj mladog Nerona, i de facto vladar Rimskog carstva, najmoćniji čovjek u Rimu i na svijetu, mora da ga je njegov dnevni raspored opipljivije od ikakve filozofije naučio o bijegu vremena i kratkoći dana i godina. Putokazno uvodno pismo, koje ćemo ovdje u cijelosti navesti, može se razumjeti kao ustrajan piščev odgovor na pisanje mladog prijatelja:

Tako učini, moj Lucilije, sebe zahtijevaj sebi i vrijeme, koje se dosad bilo oduzimalo bilo tajom otimalo bilo izmigoljilo, skupljaj i čuvaj. Uvjeri se da je tako kako pišem: koliki nam se trenuci otimaju, koliki okradaju, koliki istječu. Ipak je najveća šteta koja nastaje iz lijenosti. I, ako želiš malo pripaziti, najveći će dio života proći dok radimo ludosti, velik dio dok ništa ne radimo, a čitav život čineći ispraznosti. Možeš li mi imenovati koga koji je svojem vremenu pripisao vrijednost, koji je svaki pojedini dan cijenio, koji uvida da svakodnevno umire? Zavaravamo se time da unaprijed gledamo na smrt; veći njen dio je već prošao mimo nas. Što god se od životnog vremena nalazi iza nas, to drži smrt. Učini slijedeće, dakle, moj Lucilije, kako pišeš da se spremaš: svaki pojedini sat drži u čvrstom stisku. Tako će doći do toga da ćeš manje ovisiti o sutrašnjem danu ako budeš ruku položio na današnji. Dok oklijevamo, prolazi nam život. Sve je, Lucilije, za nas tuđe dobro, samo je vrijeme naše; priroda nam je dala u posjed ovu jedinu stvar koja tako lako izmiče i bježi, koju nam oduzima tkogod to zaželi. Tolika je ludost smrtnika da ono, što je najmanje i najjestinije, a sigurno zamjenljivo, si dopuštaju uračunavati kad su postigli, čak nitko, tko je uzeo vrijeme ne sudi da išta duguje – dok je ovo, međutim, jedino što zahvalnik ne može nikako vratiti natrag.

Možda ćeš se pitati kako se ja nosim, kad ti dajem tako općenita pravila, otvoreno ću ti priznati: kako se to događa kod rasipnika s jedne strane, s druge proračunatog čovjeka: obračun o mojim izdacima je u redu, ne mogu reći da ništa ne gubim; ali koliko izgubim, s kojeg razloga i na koji način, mogu reći, mogu polagati račun o uzrocima ovog siromaštva. Ali to mi polazi za rukom kao i mnogima, koji su se bez vlastite krivice našli u oskudici: svi imaju za njih razumijevanja, ali nitko im ne želi pomoći.

Kako dakle stoji? Ne držim siromašna onoga kojemu je, koliko god malo toga preostalo, dosta; a draže mi je da ti čuvaš svoje i to ćeš početi pravovremeno. Kao što su naši preci običavali reći: prekasno dolazi štednja na izmaku. Što zaostaje na dnu nije samo vrlo malo nego i najlošije.

*Živio!*¹⁴

Na različite se načine osvjetljava ova tema, koja zrači zrcaljena i razlomljena iz prvog pisma Luciliju, pobjeglo vrijeme, izgubljeni život, u gomili ostalih pisama Luciliju. Na kraju dvadesetreećeg pisma Seneka polazi od Epikurove poslovice, da bi konačno prispio do vrlo oštrog konačnog zaključka, tako zabavnog u izričaju, a tako gorko ozbiljnog u sadržaju: "Mnogi su već zapravo prestali živjeti prije nego što su započeli", a kraj dvadesetpetog pisma, koje se nadovezuje na ovo kao da još hoće nadmašiti djelovanje ove ostrice:

Mogu ti na kraju pisma navesti misao tvoga učitelja epikura: "mrsko je počinjati svoj život iznova." ili – ako se smisao ove izjave daje ovako još jasnije izraziti: "loše živi tko uvijek počinje živjeti ispočetka". "Zašto?" pitat ćeš; ova, naime, rečenica

¹⁴ Seneka: *Pisma Luciliju*, 1

zahtjeva objašnjenje. Zato: jer za te ljude je život uvijek nedovršen, ne može, naime, netko biti spreman za smrt tko je ovog trenutka tek započeo živjeti. Moramo doći do trenutka kad smo dovoljno živjeli. A nitko tko tek započinje život ne vjeruje da je dovoljno živio. Ne misli da je takvih malo – takvi su gotovo svi. Mnogi započinju živjeti u trenutku kad ga se moraju odreći. Ako ti ovo zvuči čudnovato, ja ću ići dalje što će ti se još čudnije činiti: mnogi su zapravo prestali živjeti čim su ga započeli.¹⁵

Pri kraju četrdesetpetog pisma Luciliju Seneka slično kaže:

*Ne bi li tim više brigu upravio na to da svima prikažeš kako suvišnosti pribavljaju s velikim trudom vremena, kako kraj mnogih je život već prohujao dok su oni još tražili opremu za život. Promatraj pojedine ljude, razmišljaj o svima skupa: nema nikoga, kojega život se ne nalukava prema sutrašnjici. Pitaš što je u tome loše? Beskrajno toga: ovi ljudi zapravo ne žive, nego tek žele živjeti, oni sve odgađaju. I kad bismo napeli sve snage, trčao bi naš život ispred nas; a on tako protrčava, dok mi oklijevamo, kraj nas kao da je tuđi i završava se zadnjeg dana kad je već svaki pojedini dan izgubljen.*¹⁶

Ne samo onaj aforizam grčkog životnog umjetnika Epikura o ljudima, koji nanovo počinju živjeti, nego i onaj rimskog moralista Seneka traži objašnjenje: što, tako bi se moglo pitati, rade ti neobični, da ne kažemo nemogući ljudi čitavog svog života koji započinju život onog dana kad bi ga morali okončati, ili koji ponovo prestaju živjeti tek pošto su ga bili započeli? Koji, kad ne bi bili podložni vremenitosti, bi jednostavno sišli s vlastitog života i pustili ga da nastavi ići dalje bez njih? Koji bi provodili čitav svoj dugi život upravo se pripremajući za taj isti život?

Naravno da se Seneka ovdje igra s općepoznatim pojmom života, koji počinje rođenjem i završava smrću, i jezgrovitim pojmom ljudskog života, kojeg čovjek mora započeti i nastaviti sam i koji mu je zadan kao najvažnija životna zadaća, koju treba obaviti. Ovo drugo je već definiran život dokolice u spomenutoj Aristotelovoj "Politici", što se se izdiže iznad svih nužnih pretpostavki za život k lijepom, čemu se stremi samo po sebi i samo za sebe: to je zapravo onaj sasvim dostojan čovjeka i pravo životno vrijedan dio života, u kojem čovjek konačno dolazi k sebi i svojem životu, nakon briga za izvanjsko za što se ne da cjenkati, s kojim je opet postao aktualan pojam što ga je izvorno oblikovao Aristotel: u njemu čovjek pronalazi svoje samoostvarenje, svoju čovječnost. U jednom od svojih najljepših epigrama nazvao je pjesnik Marcijal, porijeklom iz Španjolske kao i Seneka, ovaj dio života, koji je izmakao ne-dokolici, uskraćen ne-dokolici, pravim životom. Onaj koji je navrnuo čitav svoj život – sad shvaćen u općeprikladnom smislu – od mladosti pa do starosti na stvarno ili čak naizgled

¹⁵ Seneka: *Pisma Luciliju*, 23, 9 ff

¹⁶ Seneka: *Pisma Luciliju*, 45, 12 ff

životno nužno, na prethodnicu ovog zapravo ljudskog pravog života, kao na primjer prije svega na zarađivanje novaca i pravljenje karijere, on je iz ovog antičkog, izvorno Aristotelovog očista dokolice i ne-dokolice, iz dana u dan propuštao život i onda na kraju sasvim ga promašio, on je stvarno, Senekinom slikom, onaj koji silazi s ovog pravog ljudskog života." *A život tako trči, dok mi oklijevamo, kraj nas kao da nije naš vlastiti nego nečiji tuđi i završava se zadnjeg dana kad je već svaki pojedini dan izgubljen.*"

Duboko potresen iznenadnom smrću, Seneka je pretvorio neproračunljivost ljudskog života, nesigurnost sljedećeg dana, a i sadašnjeg sata, u temu kasnog, stoprvog pisma. "Kako je glupo", uzvikuje, "kad tamo netko planira svoj život godinama unaprijed, a čak nije niti gospodar sljedećeg dana!", da bi zatim održao vatreni zabršni govor za život sada, protiv života sutra:

Što bi moglo biti gluplje nego se iščuđavati da se nešto dogodilo ovog ili onog dana što se moglo dogoditi kojeg mu drago dana? Za svakog pojedinog od svih nas čvrsto stoji kraj života na dan koji je jednom odredila neumoljiva sudbinska nužnost, i nitko od nas ne zna koliko se blizu približuje tom suršetku. Usmjerimo naše razmišljanje i naš život tako kao da je upravo došlo do kraja! Ne oklijevajmo ništa! Zaključimo svakodnevno naše račune sa životom! Najveća je životna pogreška da je on nedovršen jer se uvijek nešto oklijevalo.

Tko svakodnevno dotjeruje život nije ovisan o budućem vremenu. Ova je ovisnost takova da iz nje proizlazi strah od budućnosti i čežnja za budućim što proždire naše misli...

Na koji način možemo otkloniti ovaj nemir? Samo na ovaj: kad se naš život ne pruža naprijed, kad se skuplja u sebe. Jer onaj koji ovisi o budućnosti taj ne hvata sadašnjost...

*Zato se, moj Lucilije, žuri živjeti i smatraj pojedine dane pojedinim životima! Tko se na taj način spremio njemu je svakim danom život bio potpun, on je bez brige. A onima mnogima, koji žive nasuprot svojim nadama u budućnosti, uzmiče vrijeme što leži ispred i na mjesto izgubljenoga stupe čežnja za životom i smrt koja povlači sve jedno i bijedno za sobom.*¹⁷

Najradikalniji je Seneka pak u svome 82. pismu. U rečenici, koja se danas rabi kao poslovice, raspoznaje se najjasniji i najizravniji mogući način. Senekino životno intelektualističko opredjeljenje *otium sine litteris mors est et vivi hominis sepultura* – dokolica bez književničkih bavljenja smrt je i pokapanje živog čovjeka. Kako dalekom ta rečenica zvuči danas kad se, ako se uopće uhvati pramen slobodnoga vremena, ono ispunja televizijom, tom žvakačom gumom za oči, ili pak kakvim drugim modernim dostignućem, poslije kojega tako malo ostaje u nama.

¹⁷ Seneka: *Pisma Luciliju*, 101, 7 ff

LITERAT: SEOSKA DOKOLICA PLINIJA MLAĐEG

*Quot dies quam frigidis rebusabsumpsi! /Koliko sam dana potratio
beznačajnim stvarima! /*

*Effinge aliquid et excude quod sit perpetuum tuum! /Stvori i postavi nešto
što će biti vječno tvoje! /*

Pola tisućljeća pošto su u Ateni u 4. st. pr. Kr. tako podrobno opisane, posvećene najvišem ljudskom životnom cilju lijepog, dokolica, i, okrenuta samo nužnom i svrhovitom, ne-dokolica, kao označeni i precizno izrađeni pojmovi iz Aristotelove filozofske radionice, opet susrećemo ovaj grčki pojmovni par dokolice i ne-dokolice, sad u latinskom prijevodu kao *otium* i *negotium*, kod Plinija Mlađeg na prijelazu s prvog u drugo stoljeće po. Kr. u sasvim različitim društveno-političkim i privrednim okolnostima. Osnovno razumijevanje i položajni odnosi obaju pojmova – dokolice, kao najvišeg ljudskog životnog ispunjenja i samoostvarenja radi same se uopće isplati živjeti, i ne-dokolice, kao velikog broja mukotrpnih i neizbježnih obveza, koje se moraju preuzeti na sebe upravo radi dokolice, ostalo je kroz stoljeća nepromijenjeno, a u novom okolišu ispunila se dokolica i njoj odgovarajuća ne-dokolica novim sadržajem.

Budući da je Aristotel u prvom redu mislio na ispunjenje dokonog vremena bilo u smislu, *vita activa*, društvenim i političkim uplivom, bilo u smislu, *vita contemplativa*, filozofskim, znanstvenim bavljenjem, pod rimskim je principatom politika, sad stvar pojedinca, cara, značajno izgubila na zanimljivosti za vodeći, literarno obrazovni sloj; a i filozofija, znanost, ostala je za rimske nasljednike grčkog duha strana i tipično grčka domena usprkos svim naporima velikog posrednika Cicerona. Ono što je rimskom vremenu iz doba Carstva preostalo kao poprište dokonog, bila je lijepa književnost: epsko, dramsko i lirsko pjesništvo, pisanje povijesti i tek *last but not the least* pisanje i držanje govora. Politička stvarnost u samom gradu i provincijama – tamo se uvijek radilo o vladanju i upravi svjetskim carstvom – sličila je, kao i upravljanje velikim, često jako razmaknutim obiteljskim posjedima, na mukotrpnost *negotium*, na mrsku ne-dokolicu; dokolica naprotiv, koja se nekoć odvijala na grčkoj agori, trgovištu, i na, vježbalištu (riječ koja se udomaćila kao i), našla se potpuno protjerana iz gradskog života i njegovih obveza, koje iziskuju mnogo vremena, pa je tražila pribježište na selu: u *villa*, skrivenoj i odvojenoj od svijeta, u ladanjskoj kući. Pobjeći u neki takav seoski – prvorazrednim komforom opremljen, razumije se – *refugium* od isprazne poduzetnosti glavnog grada, tamo se pisati za suvremenike hvalevrijedne, a za potomke besmrtnosti stvari, izgleda Pliniju Mlađem i mnogim njegovim suvremenicima kao najviše ispunjenje i privlačnost.

Svega desetak redova dugo pisamce, koje je ovaj Plinije, literarni papa svoga vremena, poslao svom prijatelju i ne manje poznatom povjesničaru Tacitu,

baca značajno svjetlo na, većinom u dvostrukom smislu, dokone nade tad još sasvim povezane s dokolicom:

Ti si sam nikad ne voliš odobravati; a ja nikad ne pišem s većim uvjerenjem nego kad o tebi pišem. Da li će potomci imati bilo kakvih misli o nama, ne znam. Mi obojica sigurno zaslužujemo da nas se oni sjete – to ne kažem zbog naših nadarenosti (jer bi to bilo uobrazeno), već zbog naših napora, naših stremljenja i našeg poštovanja prema potomstvu. Nastavimo, dakle, koračati po zacrtanom putu, koji je zapravo malo njih doveo na svjetlo i do slave, ali je mnoge preveo preko tame zaborava!¹⁸

Pred ovakvom pozadinom započinje pismo Plinija Mlađeg i Miniciju Fundanu. Ondje se pojavljuje, nakon početnih jadikovki o izgubljenim danima u negotia, u neprijatnim društvenim obvezama u gradu, *otium*, dokolica, na selu, odijeljena od svih gradskih nelagoda i prepuštena još samo literaturi kao osloboditeljica od svih ravnodušnih običnosti i pogubnih niskosti gradskog života, kao buditeljica za stvarno ljudski vrijedan pravi život. I u takvom se stilu i zaziva ova dokolica: patetičkim himničkim tonovima, upravo kulturnim obožavanjem i prizivanjem. Mirno dokonu mjesto na laurencijanskom posjedu na morskoj obali zapadno od glavnog grada je za našega Plinija Mlađeg upravo, kao što on u pismu izričito kaže, jednako svetom sjedištu Muza, mjesto muzičnog nadahnuća i duhovnog povlačenja. Pismo u cijelosti glasi:

Čudnovato je kako za pojedine dane u gradu postoji dobra računica ili se barem čini da postoji, dok za mnoge dane, a i za one u nizu, ne postoji. Naime, kad bi nekoga upitao: "Što si danas radio?", odgovorio bi: "Bio sam prisutan kod dobijanja muževne toge, posjetio sam zaruke ili vjenčanje, ovaj me zamolio da potpišem oporuku, onaj za obranu na sudu, ovaj za savjet." Ovo što si učinio toga dana, izgleda nužno, no istom, ako se prisjetiš da si to svakodnevno činio, izgleda uzaludno, a mnogo uzaludnije ako si pak pobjegao iz grada. Tad, naime, nadode misao: "Koliko sam dana potratio ravnodušnim stvarima!" Ovo mi nadolazi kad u svojem Laurentinu bilo čitam štogod, bilo pišem, bilo vježbam tijelo, s pomoću čega mi se uzdiže duh. Ništa ne slušam. Što bi mi se gadilo slušati, ništa ne govorim što bi mi se gadilo: nitko se kod mene ne zadržava s tračevima i nikoga ne mogu optuživati, osim sebe samoga, ako ne pišem s lakoćom; ne muči me nikakva nada, nikakav strah, nikakve brbljarije me ne uznemiruju; razgovaram samo sa samim sobom ili s knjigama. O pravog li i iskrenog života! O slatka i poštena dokolice, gotovo ljepša od ikakva posla! O more, o stijene, istinsko i sveto, kako mnogo iznalazite, kako mnogo posvećujete!

Upravo tako i ti ostavi iza sebe ovu galamu, ovo besmisleno trčanje amo-tamo, ove sasvim neplodne napore, čim ti se za to pruži prilika i predaj se svojim filozofskim

¹⁸ Plinije Mlađi: *Pisma*, IX, 14

*proučavanjima ili u najmanju ruku barem dokolici! Jer uvijek je bolje, kao što je naš prijatelj atilije jednom vrlo duhovito i zgodno rekao, biti dokon nego ništa ne raditi.*¹⁹

Ova šaljiva završna dosjetka cilja na krivu uporabu pojma dokolice, što je tad došlo u modu, jer su sasvim neliterarni i nefilozofski dangube skrivali svoj nerad iza pojma "dokolica", otprilike kao što je dan-danas netko podrugljivo zamijetio da je još uvijek bolje voziti "sportski" nego jednostavno rečeno "brzo". Postavimo pokraj ovog prijateljskog pisma Plinija Mladeg o dokolici još jedan obrambeni govor za dokolicu, koji se ubraja među najbolja djela bogate zbirke pisama; gotovo izgleda da je pisac ovim dvama pismima želio posvetiti svoju cijelu zbirku dokolici, iz koje se ona izdiže pokraj mnogih ostalih tema. Ovo je drugo pismo posvećeno nekom Plinijevom zemljaku iz mjesta *Comum*, danas *Como*, pjesniku imenom *Caninius Rufus*, koji se poslije izdignuo time što je opjevao Trajanov pohod protiv Dačana na grčkom jeziku i u epskom metru. Ovaj pjesnik time nije postao besmrtni, ali ovdje nas se ne tiče njegov uspjeh ili neuspjeh. Također ovo prijateljsko pismo, koje započinje sirensko zavodljivo, retorički visoko stiliziranom privlačnošću života na gotovo rajski hvaljenom dobru, slijeva se naposljetku, kao i ovo prvo, u prodoran, ne manje stiliziran, poziv na život u dokolici i sasvim oslobođen svih obveza, a također ovo prijateljsko pismo stavlja pred oči svojem adresatu, ne sasvim sigurnom u samoga sebe, sad otvoreno izrečeno primamljivo obećanje za besmrtnost.

Što radi Comum, moje i tvoje oduševljenje? Što najprijatnije ladanje? Što trijem uvijek pun proljeća? Što tako divno sjenovit lug platana? Što zeleno svjetlucavi, kristalno jasni prokopi? Što tamo dolje položeno uslužno jezero? Što nježno, ali još čvrsto šetaliste? Što kupalište kojeg tako bogati sunčev sjaj ispunja i obuhvaća? Što jedaće sobe, ovdje za mnoge goste, ondje za nekolicinu? Što sobe za odmor danju, što noću? Da li sve to posjeduje, da li te za promjenu dijele? Ili se još uvijek daš, kao što si običavao u svojim naporima da redovito posjećuješ obiteljska imanja, otrgnuti zbog silnih putovanja? Ako te posjeduju, sretan si i presretan, a ako ne, samo si 'jedan od mnogih'.

Zašto ne preneseš – kad je za to već došlo vrijeme – ove niske i prezirne brige drugima i ne predaš se u dubokoj, bezbrižnoj povučeniosti svojim literarnim bavljenjima? To bi bio tvoj posao, tvoja dokolica, tvoj napor i tvoj odmor; tamo stavi svoje bdijenje, tamo stavi svoj san! Napravi i postavi nešto što bi bila tvoja vječnost! Svi tvoji ostali posjedi dobit će nakon tebe novog i opet novog gospodara; samo ovo neće nikad prestati biti tvoje ako je samo jedamput postalo tvoje.

*Znam kakvog duha i kakvog nadarenog čovjeka opominjem; potrudi se samo biti sam sebi toliko vrijednim koliko ćeš vrijedan izgledati drugima ako si sam to postao.*²⁰

¹⁹ Plinije Mladi: *Pisma*, 1, 9

²⁰ Plinije Mladi: *Pisma*, I, 3

Što ovdje tako zanimljivo spomenut Kaninije Ruf – usprkos svojim grčkim stihovima u slavu cara – naposljetku ipak nije postigao, stvarno je uspio postići tako laskavo privlačan Plinije, ujedno i opominjatelj, barem u svojim umjetničkim pismima (ili možda bolje: svojeg dokonog vremena): osnovati, ako ne na dugo i doslovno besmrtni, onda barem već dvije tisuće godina star posjed, koji nije pripao nikakvom nasljedniku, koji je uvijek ostao njegov.

Pitaš me kako ljeti raspolažem danima na svome toskanskom dobru. Budim se kad mi se dopadne, većinom oko vremena izlaska sunca, često ranije, rijetko kasnije. Prozorska okna ostaju zatvorena; budući da sam na čudnovat način u tišini i mraku lišen svega što odvlači pažnju, oslobođen i sebi samom prepušten, ne slijedim oči duhom već duh očima, koje i onako vide isto kao i duh ukoliko ništa drugo ne vide. Skupljam svoje misli ako sam upravo u poslu, skupljam ih kao onaj koji bilježi riječ po riječ i popravljiva čas kraći čas duži dio, već prema tome da li je bilo lakše ili teže izgraditi ili zadržati u sjećanju; tad pozovem bilježnika i diktiram mu pošto sam bio uglavio dan; on odlazi, ponovno ga pozivam i ponovno ga otpuštam.

Kad nadode četvrti ili peti sat pošto sam se probudio – tamo nema čvrstog i odmjereno vremena – prepuštam se, već prema tome (kako topli ili hladni) dan savjetuje, ležanju na terasi ili pod natkrivenim trijemom, određujem ostatak i izdiktiram ga. Popnem se na kola. I također tamo, za vrijeme vožnje, isti poslovi kao i prije za vrijeme hodanja ili ležanja; duhovna napetost traje i dalje, iznouljena samom promjenom.

*Nakon toga ponovo spavam i šećem; zatim čitam neki grčki ili latinski govor, glasno i napeto, ne toliko radi izgradnje glasa, koliko više radi probave; ali pri tom se jednako jača i glas. Opet šećem, mažem se uljima, gimnasticiram i kupam se. Kod jela, ako sam sam sa ženom ili nekolicinom prijatelja, čita mi se neka knjiga; nakon jela komedija ili sviranje lire; nakon toga idem u šetnju sa svojim ljudima, među kojima se nađu i neki literarno obrazovani. Tako prolazi u različitim razgovorima večer i najdulji ljetni dan dođe brzo svome kraju. Ponekad se u ovom dnevnom rasporedu ovo ili ono promijeni, jer, ako sam ujutro dugo ležao ili išao šetati, umjesto jutarnje vožnje kolima odem jahati upravo nakon podnevnog sna i čitanja što uzima manje vremena budući da se jahač brže kreće. Ponekad dođu u posjet prijatelji iz susjednih mjesta i uzmu za sebe dio dana; oni mi katkad, kad sam se iscrpio, pomognu stankom u pravo vrijeme. Ponekad idem u lov, ali ne bez pisacih pločica tako da, ako već ništa ne ulovim, ipak nešto donesem kući. Poneko je vrijeme posvećeno i seljacima nastanjenim na dobru – kako oni sami misle, ne dovoljno – kojih seoske tužaljke mi daju novog poleta za naša literarna bavljenja i ove gradske poslove.*²¹

U stvari: sasvim nedokona dokolica: čak i na svoje izlete u lov nosio je Plinije svoje pločice za pisanje. O takvoj lovačkoj avanturi, upravo pod znakom Mi-

²¹ Plinije Mladi: *Pisma*, IX, 36

nerve, božice umjetnosti, kao i pod znakom Dijane, božice lova, izvještava Plinije u vrijednom prijateljskom pismu Tacitu, povjesničaru, pun okolosti i samoironije.

Smijati ćeš se i pravo je da se smiješ: ja, onaj Plinije, kojega ti poznáš, uhvatio sam tri veptra i to kapitalna primjerka! 'Sam?' pitat ćeš. Da sam, ali ne tako da bih se bio zbog toga morao sasvim odreći tromosti i mira. Sjedio sam u zamci; položio sam na dohvat ruke – ne sulicu ili koplje, već pisaljku i pločicu; išao sam prema svojim mislima i bilježio da bih, kad se već kući vraćam praznih ruku, vratio barem s punim pločicama.

Ova vrsta umješnosti nije ona koju ti prezireš. Začudno je kako se duh uzdiže naporima i pokretima tijela; svugdje uokolo šume, samoća i tišina, koja se traži pri lovu, jaki su poticaj za skupljanje misli. Dakle, kad slijedeći put ideš u lov možeš slijediti moj primjer: ponesi kako košaru s kruhom i vrčice tako i pločice za pisanje; tad ćeš i sam iskusiti da u brdima ne tumara češće Diana od Minerve.²²

Preokrenuti svijet: sovooka se božica, koja se kod Grka zvala Atena, a kod Rimljana Minerva, zaštitnica znanosti lijepih umjetnosti pa tako i svake dokolice, radije udomaćila kod seljaka na ladanju, a isto tako i kod veprova u brdu pošto je u glavnome gradu poslovna ne-dokolica osnovala svoje nestrpljivo i netrpeljivo carstvo te ojadila i protjerala dokolicu glasnim politiziranjem i procesima, tako reći: bubnjevima i trubljama. Neki Grk, suvremenik Aristotelov i usto Atenjanin, ovaj bi bitni obrat odnosa vidio kao najveći paradoks: za stare Grke bila je, dokolica, još uvijek nešto sasvim "gradski", dok je "ladanjski" još uvijek, bez ikakva objašnjavanja s građanskog stanovišta, upravo u podcjenjivačko-prezirnom smislu, značilo nešto "seljačko".

S druge strane ovaj dnevni raspored Plinija Mladeg također pokazuje odnos da suprotnost između otium i negotium kod starih Rimljana, upravo kao i njima pripadna suprotnost između i kod starih Grka, ne počiva na izmjeni napetosti i opuštanja, napora i odmora, koncentraciji i razonodi, već na težini pojma koji vrijedi kao napor, napetost i usredotočenost. Može biti da je ovaj Rimljanin jedva napetije, napornije i usredotočenije ispunjavao svoja mnogovrsna gradska negotia u Rimu, nego što je provodio svoju ladanjsku dokolicu u Toskani; samo to da on ovdje u svome ljetnikovcu drži da će naći u literarnim sposobnostima svoje ljudsko životno ispunjenje i u tome možda i odsjaj božanske besmrtnosti, dok osjeća poslovne obveze u glavnome gradu – doduše ne kao nešto neprijatno - ali ipak ravnodušno i prepuno svakakvih nebitnih opterećenja.

²² Plinije Mladi: *Pisma*, I, 6

UČENJAK: NEDOKONO-DOKONI DAN PLINIJA STARIJEG

Vita vigilia est. /Život je bdijenje./

Još jasnije i nezgrapnije pojavljuje se ovaj isti odnos kad usporedimo dnevni tok Plinija Mladeg s dnevnim tokom Plinija Starijeg, kojega monumentalna enciklopedijska "Naturalis historia" u 37 knjiga do danas daje dokaze o začudnoj zbirci znanja i ne manje začudnoj marljivosti svoga stvoritelja. Pritom je ovaj kružni opus bio zapravo najsvaeobuhvatniji i sigurno najvažniji, ali nipošto ne jedino djelo ovoga velikoga enciklopedista. Plinije je Mladi ocrtao jednom dnevni raspored ovoga neumornog učenjaka. Uz izrečeno udivljenje za postignuto čini nam se da čujemo i neki lagani užas o tome kako su se u ovom životu napori i napetosti okrenule u opsjednutost i prisiljavanje:

Čudiš se da je jedan tako mnogostruko angažirani čovjek mogao dovršiti tako mnogo knjiga i među njima brojne pažljive i precizne, a još ćeš se više čuditi kad se sjetiš da je on u mladim godinama vodio vrijedne parnice, da je umro već u svojoj pedeset i šestoj godini života i da je u muževnim godinama vodio mnogostuko zahtjevan i opterećen život, dijelom zbog visokih državnih službi, dijelom zbog prijateljevanja s carem. On je, međutim, raspolagao britkim umom, neprispodobivom radinošću i neizrecivom budnošću.

Od blagdana Vulkana počinjao je raditi još prije zore pri svjetlu svjetiljke, ne radi promatranja ptica, već radi znanstvenog proučavanja i to upravo duboko u noći, a zimi ponekad u jedan sat ili čak oko dva, ali često oko ponoći. Gotovo u svako vrijeme imao je spreman san koji ga je ponekad obuzeo upravo u sredini njegova posla i zatim pustio. Još prije zore išao je caru vespazijanu – jer on je također rabio noć za rad – i smjesta na zadanu dužnost. Vraća se kući i posvećuje vrijeme prijedpnevna učenjačkim bavljenjima. Nakon podnevnog zalogaja – jer često si je, prema običaju načih preda, priuštio i tokom dana lagani jednostavno spremljeni obrok – privilegne se ljeti, ako je za to preostalo nešto vremena, malo na sunce; za to vrijeme zapovijeda da mu se čita knjiga i pri tom radi zabilješke i izvratke. On, naime, nije nikad ništa čitao a da pritom nije bilježio; običavao je govoriti da nijedna knjiga nije tako loša da barem jedan dio ne bi mogao biti od koristi. Nakon sunčanja je u pravilu išao u hladnu kupku; zatim je još neke sitnice i ponovo zaspao, ali tek kratko; onda se još jednom predao, kao da je započeo novi dan, poslu do večere. Za vrijeme večere opet se čitala knjiga i opet je dao raditi bilješke i to u brzom prijelazu. Sjećam se kako je jednom neki od njegovih prijatelja, kad je čitač nešto krivo izgovorio, prekinuo ga i zapovijedio ponoviti mjesto i kako je moj ujak nato rekao svome prijatelju: 'Pa zar nisi razumio?!', I pošto je ovaj kimnuo nastavi: 'Zašto si ga onda pozvao? Zbog ovog smo prosvjeda izgubili više od deset redaka!' tako se štedljivo ophodio sa svojim vremenom. Ljeti je još za danjeg svjetla ustajao od večere, zimi već oko prvih noćnih sati kao da ga na to tjera neki zakon.

Tako življaše usred pritisaka poslova i gradske buke. Jedino je vrijeme izuzeto od učenjačkih studija preostalo u povučeniosti na kupanju i, kad kažem 'na kupanju', mislim pritom na prostorije za kupanje; jer, dok su ga trljali i sušili, dao je ponovo da mu se nešto čita ili je diktirao. Također i na putu običavao je, oslobođen svih ostalih briga, posvetiti se poslu i ovako: u kočiji do njega imao je svoje mjesto i njegov bilježnik s knjigom i tablicom, zimi čuvajući ruke od hladnoće dugim rukavima, tako da ne bi sama nemilost nebesa mogla oteti niti jedan sat njegovih proučavanja. Iz istog razloga dao se također nositi u nosiljci po rimu. Sjećam se da me je jednom prijekorno pitao zašto idem pješke: "Te sate", rekao je na to, 'nisi trebao izgubiti.' 'Jer izgubljenim on je vidio svaki sat koji nije bio izrabljen za učenjački posao...

Ako si samo predočiš koliko je pročitao, koliko je napravio, ne izgleda li ti to kao da pritom nije mogao obnašati nikakvu državnu službu, niti pripadati prijateljskom carevom krugu? A i s druge strane: kad čuješ kakve je napore posvetio svojim proučavanjima, ne izgleda li ti da još uvijek nije dosta pročitao i napravio? Postoji li nešto što bi ikoja velika državna zaposlenost mogla omesti, a što ova ustrajnost ne bi mogla izvesti? Zbog toga se ja običavam smijati kad me neki ljudi nazivaju marljivim radnikom – jer ja, kad se uspoređujem s njime, sam obični ljenčina. Možda sam ipak nešto kad me razvlače dijelom javne dijelom prijateljske obveze? Tko od njih, koji se tokom cijelog života posvete svom znanstvenom radu, ne bi morao, u usporedbi s njime, kao da su se predali snu i lijenosti, pocrveniti od stida?²³

EPIGMATIČAR: MARCIJALOV ZAZIV ZA "PRAVI ŽIVOT"

... verae vacare vitae /imati vremena za pravi život/

U Rimu ni društveno ni državno-politički angažiran pjesnik, kao što je bio Marcijal, rođen u španjolskoj provinciji, treba upozoriti, jedva bi bio mogao barem malo dokono ispuniti svoj dnevni raspored. U rimskom društvu nije imao nikakvu klijentelu za koju bi se mogao brinuti, niti je mogao u Rimskoj državi ispunjavati ikakve službene dužnosti. Međutim, dok se neki mladi patron jada zbog najrazličitijih dnevnih napora zbog svojih klijenata, kako od sudjelovanja na slavljenjima zbog dobijanja muževne toge, zaruka i vječanja do savjeta u pravnim poslovima i zastupanja u parnicama, tako doživljava neki klijent, poput pjesnika Marcijala, tradicionalni rimski sustav klijentele s druge strane, te se time dnevna opterećenja i obaveze bile velika. Budući da je Antika poznavala izdavačke kuće i knjižare, ali ne i autorske honorare, sam autor bestselera, kao što je bio Marcijal, tako voljen i poznat, ostao je čitava svog života upućen na obraćanje moćnim zaštitnicima. Kakva prilika za nekakvog pseudo-mecenu, punog kapitala i slavohleplja, staviti u zupućak, to jest među

²³ *ibidem*

svoju klijentelu, jednog siromašnog pjesnika i to tako začuđenog i zaplašenog Marcijala! Klijentelska služba malog čovjeka i siromašnog pjesnika počinjala je rano izjutra, u zoru, s vizitom u atriju patrona, gdje je ovaj mogao izreći svoje želje kod svojih klijenata pojedinačno ili za sve, bilo kad od sljedećih dana, a klijentima, koji su se pojavili, podijelio je neku vrst dnevnog džeparca za priznavanje klijentelske vjernosti. On je nastavio tijekom dana s pratnjom patrona, kamo god i kad god je ovaj poželio pokazati se s dojmljivom gomilom klijenata: na forum, u terme, na ručak, a on je često završavao kasno navečer, dugo poslije zalaska sunca, pošto su klijenti otpratili patrona možda s neke večere kroz grad do kuće. "Vrijeme krađući", ili kažimo to po antički: "dokonokrađući" posao, poglavito kad je patron, u slučaju takvog rijetkog primjerka poput Marcijala, puno držao do stalne prisutnosti klijenta, i istom klijent, u slučaju takvog gladnog pjesnika, kao što je Marcijal također bio, nije htio niti se smio nemarnošću poigravati s naklonošću dobročinitelja.

U nevolji je Marcijal uvijek čeznuo za dobrim pečenjem. Već poneki zasoljeni i zapapreni epigrami, daju nam naslutiti frustracije i ponižavanja koje je pjesnik morao progutati kraj ostriga i kamenica pri ovom kulinarsko-literarnom društvu, a isto tako i ovaj usmjeren nekom dobročinitelju s izmišljenim imenom Labul:

*Dum te prosequor, et domum reduco,
Aurem dum tibi presto garrienti,
Et quidquid loqueris facisque laudo,
Quot versus poterat, Labulle, nasci!
Hoc damnum tibi non videtur esse,
Si quod Roma legit, requirit hospes,
Non deridet eques, tenet senator,
Laudit cassidicus, poeta carpit,
Propter te perit? Hoc, Labulle, verum est!
Hoc quisquam ferat, ut tibi tuorum
Sit maior numerus togatulorum,
Librorum mihi sit minor meorum?
Triginta prope iam diebus una est
Nobis pagina vix peracta: sic fit,
Quum cenare domi poeta non vult.²⁴*

*/Dok te na zabavu pratim, opet kući vodim
Za tvoje brbljarije imam pripravno uho
I, štogod kažeš ili napraviš, pozdravljam –
Čitave svitke mogao bih time, Labule, ispuniti!*

²⁴ Marcijal: *Epigrami*, XI, 24

Ne izgleda li ti šteta, Labule, ako su stihovi,
 Koje čita Rim, stranac traži,
 Ne ismijava vitez, dobro si utuuljuje senator,
 Jednako hvali sudski govornik, iskorištava pjesnik,
 Zbog tebe propali? To ti je, Labule, tako!
 Tko to još podnosi: kako bi se broj
 Tvojih privrženika povećao,
 Broj se mojih knjiga smanjuje?
 Već je skoro trideset dana i dosad si mi jedva
 Jednu jedinu stranicu priuštio. Tako je to
 Kad pjesniku nije dopušteno ručati kod kuće./

Nije, dakle, čudno da od ovog, naizgled tako lagodnog i opuštenog pjesnika, Marcijala imamo pojedina čeznutljiva prizivanja *otium*, dokolice, i *vera vita*, pravog života. Te se epigrami jasno izdižu u nabrekli sabranim djelima nad zajedljivim ispadima i prostačkim grubostima. U šaljivom epigramu, koji se nadovezuje na prije navedeni Senekin citat, izruguje se Marcijal tamo nekom - izmišljenome i izriekom nazvanome – gospodinu Postumu, nekakvome gospodinu “Iza toga”, “Najzad” tako reći, koji od neodgodivo prinudnih poslova iz dana u dan propušta stvarni život i tek “*postum*” nalazi pravo vrijeme za život, Senekinim riječima: onaj “koji tek želi započeti živjeti, kad ga se mora odreći”:

*Cras te victurum, cras, dicis Postume, semper.
 Dic mihi, cras istud, Postume, quando venit?
 Quam longe cras istud? Ubi est? Aut unde petendum?
 Numquid apud Parthos Armeniosque latet?
 Iam cras istud habet Priami vel Nestoris annos.
 Cras istud quanti, dic mihi, possit emi?
 Cras vives: hodie iam vivere, Postume, serum est.
 Ille sapit, quiquis, Postume, vixit heri.*²⁵

/Sutra ćeš živjeti, sutra, tako ti uvijek, Postume, kažeš.
 Reci mi, Postume, ovo sutra, reci, kad će nastupiti?
 Kako je još daleko ovo sutra? Gdje je? Gdje ga se može tražiti!
 Da li se sakrilo kod parčana, kod armenaca?
 Ovo je sutra već tako staro kao Prijam ili Nestor,
 Već je starina – reci mi, za koliko se može prodati?
 Sutra ćeš živjeti; već je kasno, Postume, danas živjeti;
 Mudar je onaj, Postume, koji je jučer živio./

²⁵ Marcijal: *Epigrami*, V, 58

U jednom drugom epigramu preuzima nanovo Marcijal paradoksalni Senekin zaziv: *propera, vivere*, “žuri živjeti”. Ondje se opravdava epigramatičar, koji je tek postao miljenikom publike i koji je pravi studij retorike već davno bacio u vodu, pred visoko cijenjenim profesorom retorike, Kvintilijanom, učiteljem i odgajateljem carskog potomstva, kao i Plinija Mladeg, i Marcijalovim sunarodnjakom, upravo zato da se sam “žuri živjeti”; vjerojatno je njegov španjolski zemljak dao nanjušiti kritiku na bezbrižno vođenje života mladih pjesnika:

*Quintiliane, vagae modarator summe iuventae,
 Gloria Romanae, Quintiliane, togae,
 Vivere quod propero pauper nec inutilis annis,
 Da veniam: properat vivere nemo satis.
 Differat hoc, patrios optat qui vincere census
 Atriaque immodicis artat imaginibus.
 Me focus et nigros non indignantia fumos
 Tecta iuvant, et fons vivus, et herba rudis.
 Sit mihi verna satur, sit non doctissima coniunx,
 Sit nox cum somno, sit sine lite dies.*²⁶

/Kvintilijane, ti najvažniji upravljaču obijesne mladeži,
 Ti, Kvintilijane, slavo rimske umjetnosti govora,
 Oprosti što se žurim živjeti, ja, siromašan, ali
 Ne sasvim nesposoban za rad, ali – nitko se dosta ne žuri živjeti.
 Ovome smeta ako tko želi svoj očinski posjed povećati,
 Ili ako napunjuje svoj atrij nebrojenim obrazinama.
 Mene raduje ognjište i kuća, kojoj se ne gadi crni dim,
 Blizu životnog izvora, oko podivljala zelenila.
 Dosta mi je imati sitog roba, dostaje ne suviše obrazovana žena,
 Neka samo prođe noć sa snom, neka prođe bez svađe dan./

Međutim, među najbolje Marcijalove epigrame ubrajamo distihe i jedanaesterce, koje je pjesnik uputio svom dugogodišnjem vjernome prijatelju i ime-njaku, uglednom pravniku Juliju Marcijalu. Jedna od dviju prijateljskih pjesama, kojima želimo završiti pregled grčkog i, rimskog *otium* i *negotium*, dokolice i ne-dokolice, napisana je upravo pred šezdeseti prijateljjev rođendan: ona stoji pod Horacijevim motom “*carpe diem*”, “iskoristi dan!”, “raduj se sad!”:

²⁶ Marcijal: *Epigrami*, II, 90

*O mihi post nullos, Iuli, memorande sodales,
 Si quid longa fides canaque iura valent,
 Bis iam paene tibi consul trincensimus instat,
 Et numerat faucos vix tua vita dies.
 Non bene distuleris videas quae posse negari,
 Et solum hoc ducas, quod fuit, esse tuum.
 Expectant curaeque catenatique labores,
 Gaudia non remanent, sed fugitiva volant.
 Haec utraque manu complexuque adsere toto:
 Saepe fluunt imo sic quoque lapsa sinu.
 Non est, crede mihi, sapientis dicere 'vivam':
 Sera nimis vita est crastina: vive hodie.²⁷*

*/O ti, Julije, prvi meni na pameti prije svih prijatelja,
 Ako što vrijedi duga vjernost i sijedo pravo,
 Pred tobom stoji gotovo već šezdeseti konzul,
 I još malenkost dana broji tvoje životno vrijeme.
 Ne odgadjaj više ono što ti na kraju može biti uskraćeno i
 Samo ono što si proživio, te dane broji kao svoje.
 Brige i muke strpljivo čekaju, u lance vezane,
 Veselje ne ustraje drugo, lakokrilno ono odlijeće.
 Primi ih čvrsto, objema rukama, zagrlj, obuhvati ih;
 Često također i oni iskliznu sigurnome krilu,
 Nijedan mudrac, vjeruj mi, ne kaže: živjet ću.
 Sutra je već kasno, prekasno – moraš živjeti danas./*

Na početku citirani vragolasti jedanaesterci posvećeni gospodinu Postumu, koji je svoj život dugo i postojano prenosio na sutra, ponovo zvuče u ovim ozbiljnim i punim upozorenja distisima za šezdeseti prijatelj rodendan, silno zaposlenoga pravnik Julija Marcijala. O brzoj sreći skupih dokonih sati, o tuzi zbog izgubljenog pravog života, u kojem se ima vremena za sebe, u kojem se može živjeti za sebe, o tome svemu govori i druga pjesma iz prijateljskih pjesama jednog Marcijala drugome Marcijalu. Iznenađni strah Plinija Mlađeg u pogledu natrag na dane izgubljene u poslovnome praznome hodu i njegov duboki uzdah "koliko sam dana upropastio beznačajnim stvarima!" mogli bi nam opet pasti na pamet unutar ovih četrnaest dražesnih, sjetnih jedanaestercera, i moglo bi nam dati misliti da se obojica, usprkos različitim obrazovanjima za izvanjske životne odnose i različitih unutrašnjih duševnih raspoloženja, opet susreću u jadanju zbog izgubljenih dana i sati:

²⁷ Marcijal: *Epigrami*, I, 15

*Si tectum mihi, care Martialis,
 Securis liceat frui diebus,
 Si desponere tempus otiosum
 Et verae pariter vacare vitae:
 Nec nos atria, nec domos potentum,
 Nec liti tetricas forumque triste
 Nossemus, nec imagines superbas;
 Sed gestatio, fabulae, libelli,
 Campus, porticus, umbra, virgo, thermae,
 Haec essent loca semper, hi labores.
 Nunc vivit necuter sibi, bonosque
 Soles effugere atque abire sentit,
 Qui nobis pereunt et inputantur.
 Quisquam vivere cum sciat, moratur.²⁸*

*/Kad bi tebi, dragi Marcijale, sa mnom dopušteno
 Bilo bezbrižno uživati naše dane,
 Slobodno razdjeljivati dokone sate,
 Imati vremena za pravi život –
 Ne bismo poznavali trijemove niti kuće moćnika,
 Niti mrske svađe, niti tugaljive govorancije,
 Ne bismo poznavali niti nadute obrazine,
 Već bi izlasci, brbljarije, knjižnice,
 Polje, trijemovi, sjene, česme, kupališta
 Bila naša mjesta, naš radni dan.
 Sad ne živi nitko od nas za sebe i ne vidi
 Kako nam sunčani dani odlaze i bježe,
 Ti dani koji nam prolaze i uračunavaju se u sate.
 Zar da onaj, tko zna živjeti, još oklijeva?/*

3. OSVRT NA ARISTOTELE

Bacimo li pogled, za zaključak nakon Horacija, Seneka, Plinija Mlađeg i Marcijala, koje smo izvukli kao rimske svjedoke antičkog razmišljanja u dokolici, ponovo na Aristotela, koji je stoljećima prije dao grčkome pojmu svoje jasno obilježje, pred oči će nam stupiti mijena ovog razmišljanja o dokolici na svome putu od klasičnog grčkog polisa u glavni grad rimskog Carstva.

Sama dokolica, koja je za Aristotela prvenstveno bila ispunjena bilo akademskim, znanstvenim angažmanom – *vita contemplativa* – bilo također, za većinu,

²⁸ Marcijal: *Epigrami*, V, 20

političkim, međuljudskim angažmanom – *vita activa* – u rimsko je vrijeme iz prije navedenih razloga – grčkog primata u filozofiji i znanosti, isključivanja rimskih nobila iz politike Carstva - postala posudom poslovnog literarnog pogona. Ona je, tako reći, postala depolitizirana i stoga privatizirana i neizbježljivo se na njenom polju napravio poduzetan godišnji najam taštine, na kojemu neki piščić ili stihoklepac sajamski vičući deklamira svoj najnoviji svoj najnoviji opus; pisma Plinija Mladeg prikazuju nam mnoge ljudske i odviše ljudske scene. I još više: političke obveze počinju dobivati upravo suprotne konotacije: kao *negotium*, kao ne-dokolica, kao neželjeno otklanjanje od pisanja povijesti i sricanja stihova, od slaganja i izlaganja govora.

Aristotel razlikuje dvije oblasti: privatnu i javnu. Privatnost je izvorno značila oblast ne samo različitu od javnosti, nego upravo suprotstavljenu njoj, ukoliko se uvidi mogućnost istinskog ljudskog života koju pruža javnost, i osporavanje istoga, upravo njegovu lišenost u privatnosti. No, isto tako nije značila samo sferu u kojoj nije bilo omogućeno ostvariti ono za što je sve uvjete pružao, nego je vezanošću za nužnost i neslobodu uvjetovala život, po definiciji, "idiotski". Javnost je svu svoju snagu i prednost nad životom u privatnosti dobivala upravo mogućnošću da se bude pokazan drugima, da se bude od njih ocijenjen, da se bude viđen. Malo se političkog značenja moglo postići u privatnosti, pa ni očitovati svoju individualnost. Jasna distinkcija, koja određuje ove dvije sfere, uočljiva je u razlici između rada – svojstvenog privatnosti i proizvodnja – koje javnost najpotpunije osmišljava. Rad kao "rad našega tijela" vezuje privatnu sferu uz nužnost; on služi samo za puko zadovoljenje najosnovnijih životnih potreba; on ništa ne ostavlja iza sebe, i jedino što stvara, ili održava, život je sam. Rad (ne-dokolica) je izravno povezan s prirodom, a kako služi za održavanje života, njegov "uradak" zaista je tren u odnosu na proizvodnje i njegove rezultate, te stoga ne može biti svjetovan. Njemu je zbog onoga što nudi – neproizvod – jedini mogući vid "postojanja" zagarantiran upravo u privatnosti. (Proizvodom nazivam rezultate svih djelatnosti koje omogućuje dokolica lišena nužnosti.) Proizvod donosi trajnost i nezaborav, oprečno radu ne-dokolice.

Rad je roba, oblik življenja svojstven svim živim bićima. Osloboditi se takvoga položaja i izboriti slobodu značilo je ne-raditi, odnosno: imati roba. No, relativnost rada bila je ipak očita, i rad nije značio ništa ponižavajuće ukoliko je služio višem stupnju nezavisnosti, ukoliko je omogućavao da trenutni radnik radom postane proizvođač. Tad *rad biva radi mira, zaposlenost radi dokolice, a nužnost i korisnost radi stvari koje su lijepo*. Osim toga, rad roba omogućavao je drugome da bude slobodan i time osposobljen za dokolicu. Nasuprot zaposlenosti, dokolica u život unosi ako ne trajnost, onda sigurno život duži od vlastitoga; ona štiti od vremena koje prijete uništenjem, zaboravom. Ta

želja da se učini, da se ostavi nešto trajnije od vlastitoga tijela toliko je snažna da su ljudi voljni prihvatiti svaku mučnu obvezu koju sa sobom nosi javnost, samo da bi dobili priliku da produže sebe. Rimljaninu se, ipak, to nije učinilo neophodnim; filozofu – još manje.

Vide se nekolicina izvana različitih pojmova koji donose isto: političnost, oslobođenost od nužnosti, vječnost, mir, i suprotno tome: privatnost (razumljena kao opreka političnosti), , nužnost, netrajanje, rat. Ono što se čini kao da neopravdano stoji u ovim suprotnostima jest rat uz privatnost. Misli se samo na onaj dio (dakle, ne privatnost u cijelosti, jer se kasnijim shvaćanjima privatnosti u nju upliće intimnost koja ju čini pozitivnijom; baš ta promjena značenja izaziva zabunu) privatnosti koji stoji čvrsto povezan s nužnošću, jer ona donosi neslobodu vezanu uz idiote izvan polisa. (Riječ prvotno privatan, samotnan, stisnut; a zatim, protivno dostojanstvenicima i činovnicima: koji nije u časti i vlasti, običan, prost, neviđen čovjek). Kao da se upravo ovdje najjasnije uočava razlika između Grka i Rimljana. Rimljanin političnosti pridružio ne-dokolicu.

Tako su se jako još uvijek trajni likovi "književničkog pape" Plinija i epigramatičara Marcijala željeli izdići iz legija lako-ćemo-pjesnika: to ne bismo mogli u našem vremenu, oblikovanome u kršćanskome duhu, uzeti za zlo, ako se čini da ono proviruje tu i tamo iz *otium*, dokolice, kao što Plinije Mladi otprilike prezentira u pismima, niti kao prorok taštine smišljene za pljesak odobravanja velike gomile, nego kao vrlinu znanstveno ili politički životno mudroga.

Možda, možda bi se bila Aristotelova razmišljanja u dokolici postavila svjetlije pred oči kasnijoj kršćanskoj Europi da se on nije morao prikazivati u izobličenoj posredovanju rimskoga kulturnoga svijeta, nego neposredno iz "Politike" i da je mogao djelovati u svojoj nezamjenjivoj, briljantno izrađenoj sažetosti. Ali to su sad stvarno, kao što danas kažemo, dokone misli.

Pogledajmo za kraj desetak Marcijalovih uputa, koji svojom jednostavnošću i laganom samoironijom gotovo podsjećaju na recept iz kuharice, kako bolje živjeti:

*Vitam quae faciunt beatiorem,
Iucundissime Martialis, haec sunt:
Res non parta labore, sed relicta;
Non ingratus ager, focus perennis;
Lis numquam, toga rara, mens quieta;
Vires ingenuae, salubre corpus;
Prudens simplicitas, pares amici;
Convictus facilis, sine arte mensa;
Nox non ebria, sed soluta curis;
Somnus, qui faciat breves tenebras;*

*Quod sis, esse velis, nihilque malis;
Summum nec metuas diem, nec optes.*²⁹

*/Ovo su stvari, najdraži Marcijale,
Koje čine život blaženim:
Imetak ne stečen radom, već baštinjen;
Vrlo plodno polje, trajno toplo ognjište;
Život bez svade, rijetke klijentske dužnosti, mirna savjest;
Snaga za slobodan rad, zdravo tijelo;
Razborita jednostavnost, prijatelji slična položaja;
Neusiljen suživot, jednostavna večera;
Noć ne utonula u vinu, već lišena briga;
Sanak, koji čini mrak kratkotrajnim;
Da budeš ono što jesi i ništa više;
Da se ne bojiš smrtnoga dana niti da ga želiš./*

Koliko god nam danas ovi 2000 godina stari stihovi mogli izgledati sanjarskima i neuporabljivima u današnjem svijetu, ne predstavljaju li oni ipak ključ po mjeri čovjeka, kojim možemo otključati vrata i unići u istinski ispunjeniji i potpuniji život, koji je Aristotel teorijski opisao? Ogolimo li ove jedanaesterce arhaičnosti, ne bismo li mogli i danas pronaći “vrlo plodno polje i trajno toplo ognjište”? Ne bismo li u ovima statičnim slikama, toliko stranima našem odviše dinamičnom životu, mogli pronaći iskru prave mudrosti i umijeća življenja, koje je *per definitionem* lišeno pukog bavljenja ništavnim stvarima i gubljenju vremena?

Ne bismo li se, napokon, mogli otrgnuti modi vremena i pokušali, barem pokušali proživjeti svoj život? Zar se zbilja danas ne može biti *beatus ille qui procul negotiis...*?

Sastavljeno prema prof. dr. K. Bartels: *Mehr zur Musse*, Zürich, sine anno

²⁹ Marcijal: *Epigrami*, X, 47